

ПРО ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ

Сидоренко Д. І.,

аспірант Хмельницького університету управління та права

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз абсолютних та відносних підстав недійсності шлюбу за сімейним законодавством України, Великої Британії, Франції, Німеччини, Туреччини, Російської Федерації та Білорусі. Висловлено пропозиції щодо удосконалення правового регулювання підстав недійсності шлюбу за сімейним законодавством України.

Ключові слова: недійсний шлюб, підстави недійсності шлюбу, нікчемність шлюбу, оспорюваність шлюбу, визнання шлюбу недійсним, анулювання актового запису про шлюб.

Постановка проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Правове регулювання припинення шлюбу та визнання його недійсним завжди знаходилося в центрі уваги як вчених-теоретиків, так і юристів-практиків. Актуальні ці питання і дотепер, коли кількість розлучень та випадків недійсних, зокрема фіктивних, шлюбів неупинно зростає.

Темі недійсності шлюбу у сімейному праві була присвячена низка наукових публікацій, дисертацій та монографій таких вчених, як: М. В. Антокольська, І. В. Апопій, А. Белякова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, А. Загоровський, К. Кавелін, Т. А. Кобзева, Л. Ю. Ковтунова, К. Манаєв, Є. Невзгодіна, В. М. Пчелінцева, З. В. Ромовська, В. А. Рясенцев, Н. Саприкін, А. П. Сергєєв, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний та інші.

Водночас наукові дослідження, що провадяться у цій сфері, попри їх теоретичну та практичну значущість, наукову досконалість у дослідженні питань недійсності шлюбу у сімейному праві, не позбавлені низки незгодженостей та дискусійних елементів. Особливо це стосується питання вдосконалення правового визначення підстав недійсності шлюбу за сімейним законодавством України на підставі зарубіжного досвіду.

Окремі дослідження у сфері правового регулювання недійсності шлюбу за законодавством інших країн (зокрема, Німеччини, Білорусі, Російської Федерації, Туреччини) проводили Г. О. Блінова [3], М. В. Вербицька, О. Б. Росоляк [4], В. В. Залеський [13], І. А. Зенін [8], Н. А. Матвєєва [9]. Однак комплексного порівняльно-правового дослідження сімейного законодавства цих країн та України в напрямку вдосконалення останнього проведено не було.

Мета статті – провести порівняльно-правове дослідження сімейного законодавства України та низки європейських країн, в тому числі Великої Британії, Франції, Німеччини, країн-сусідів України, в частині визначення абсолютних та відносних підстав недійсності шлюбу.

Завдання дослідження – на підставі проведеного дослідження надати низку пропозицій щодо удосконалення сімейного законодавства України, яке визначає підстави недійсності шлюбу.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В чинному Сімейному кодексі (далі – СК) України при визначенні підстав недійсності шлюбу застосовано особливий підхід, заснований на теорії поділу правових актів, укладених (вчинених) з порушенням закону, на абсолютно недійсні (нікчемні) та відносно недійсні (оспорювані), які відображена у ст. 215 ЦК України стосовно правочинів.

Так, у ст. 39 і 40 СК України визначені підстави, за яких шлюб є недійсним або визнається недійсним за рішенням суду (нікчемні шлюби), а у ст. 41 СК України – підстави, за яких шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду (оспорювані шлюби).

Підставами нікчемності шлюбу за СК України є:

1) підстави, за яких шлюб є недійсним незалежно від встановлення його недійсності рішенням суду, достатнім є звернення до органів реєстрації актів цивільного стану (підстави абсолютної недійсності шлюбу): перебування одного із подружжя в іншому зареєстрованому шлюбі (крім випадків, коли попередній шлюб припиняється до анулювання актового запису щодо повторного шлюбу), укладення шлюбу між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, рідними братами і сестрами; укладення шлюбу з особою, що визнана недієздатною;

2) підстави, за яких шлюб визнається недійсним за рішенням суду, що ухвалене за відповідною заявою: шлюб був укладений без вільної згоди чоловіка та жінки, в тому числі коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства; у разі фіктивності шлюбу [14].

Водночас слід зазначити, що згаданий поділ недійсних шлюбів на нікчемні та оспорювані в юридичній літературі виділяється іншим чином.

Так, З. В. Ромовська пропонує відносити до оспорюваних шлюбів ті шлюби, які можуть бути визнані недійсними з підстав, передбачених ст. 41 СК України, а також ті, які визнаються судом недійсними за наявності підстав, передбачених у ст. 40 СК України [12]. Тієї самої думки притримується А. Б. Райчук [10, с. 103].

З іншого боку, деякі учені взагалі заперечують необхідність поділу недійсних шлюбів на нікчемні та оспорювані з підстав того, що при визнанні шлюбу недійсним судом або іншому юрисдикційному органу слід виходити лише з правил щодо оспорюваних правочинів (О. Ю. Бикова [2, с. 116], А. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой [6, с. 490–493], М. В. Антокольська [1]).

На нашу думку, не можна погодитися з обома позиціями науковців, оскільки визнання шлюбу недійсним з підстав, передбачених ст. 40 СК України, є обов'язком суду і його завдання лише встановити наявність відповідної підстави, у зв'язку з якою шлюб є недійсним. Аналогічним чином обов'язком органу реєстрації актів цивільного стану (далі – РАЦС) є анулювання актового запису про шлюб у випадку подання відповідної заяви і встановлення органом РАЦС відповідної підстави недійсності шлюбу. Зазначене не означає оспорюваність шлюбу, оскільки суд чи орган РАЦС зобов'язаний визнати шлюб недійсним чи анулювати актовий запис про шлюб, якщо зазначені обставини продовжують існувати на момент ухвалення рішення про визнання шлюбу недійсним до анулювання актового запису про шлюб.

Водночас можна погодитися з тим, що справи про визнання шлюбу недійсним вирішуються у порядку позовного провадження, тобто в судовому порядку розглядається спір про визнання шлюбу недійсним, і така справа розглядається за правилами, за якими розглядаються інші цивільно-правові спори. При цьому при визнанні шлюбу недійсним з підстав, передбачених ст. 41 СК України, суд бере до уваги, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення [14], тобто лише наявність відповідної підстави не визначає недійсності шлюбу, його дійсність може бути підтверджена судом.

Поділ недійсних шлюбів на нікчемні та оспорювані існує і в законодавстві низки європейських країн: так, поділ шлюбів на нікчемні та оспорювані передбачає цивільне законодавство Великої Британії: нікчемними визнаються шлюби, які з точки зору права ніколи не існували, водночас оспорювані шлюби вважаються такими, що існували доти, доки суд не визнав їх недійсними [10, с. 103]. Підставою нікчемності шлюбу є укладення шлюбу особами, що перебувають у родинних відносинах або відносинах свояцтва, особою, що перебуває в іншому дійсному шлюбі або особою, що не досягла шлюбного віку, оспорюваними шлюбами є шлюби, які укладені з порушеннями, пов'язаними з неналежним об'явленням імен подружжя або після закінчення строку дії дозволу на укладення шлюбу [13, с. 144].

Поділ підстав недійсності шлюбу на абсолютні та відносні (і, відповідно, недійсних шлюбів на нікчемні та оспорювані) знає сімейне законодавство Туреччини (що представлено книгою другою Цивільного кодексу Туреччини, далі – ЦКТ).

До перших підстав належать недотримання таких умов укладення шлюбу, як: досягнення подружжям шлюбного віку (17 років згідно зі ст. 124 ЦКТ), одношлюбність (ст. 125 ЦКТ), неукладення шлюбу між родичами, в тому числі родичами іншого з подружжя, родичами усиновлювача та усиновленої ним дитини (ст. 129 ЦКТ), неукладення жінкою іншого шлюбу протягом 300 днів після розірвання попереднього у зв'язку із можливою вагітністю від попереднього шлюбу, крім випадків пологів або якщо є докази, що жінка не вагітна від попереднього шлюбу або ж колишнє подружжя бажає знов одружитися (ст. 132 ЦКТ). При цьому слід зазначити, що останні дві підстави абсолютної недійсності шлюбу є особливими для турецького законодавства і не притаманні сімейному законодавству України, яке не знає обмежень для укладення шлюбу після припинення попереднього, а також обмежень для родичів іншого з подружжя, родичами усиновлювача та усиновленої ним дитини [3, с. 40–45].

Оспорюваними є такі недійсні шлюби:

а) укладені з помилки, тобто якщо особа не бажала вступати в шлюб або ж бажала вступати в шлюб не з цією людиною (тобто бажала вступати в шлюб з іншою людиною) і помилково дала згоду на цей шлюб, а також якщо особа помилилась до такої міри, що спільне подружнє життя поставило її у нестерпне становище (ст. 149 ЦКТ);

б) укладення шлюбу з обману, тобто якщо особа дала згоду на вступ у шлюб, будучи обдуреною щодо честі й гідності одного з майбутнього подружжя безпосередньо ним або ж під його впливом іншою особою (ст. 150 ЦКТ) [3, с. 40–45].

Слід зазначити, що СК України, детально визначаючи поняття вільної згоди, у абз. 2 ч. 2 ст. 40 не передбачає таких обставин укладення шлюбу, як укладення його під впливом помилки або обману. На нашу думку, слід доповнити зазначений абзац словами: «або, якщо шлюб було зареєстровано під впливом помилки або обману щодо особи подружжя, щодо трактування сімейних відносин між подружжям як шлюбу».

Сімейне законодавство Німеччини та Франції розглядає усі шлюби як оспорювані, а підстави недійсності шлюбу як відносні.

При аналізі сімейного законодавства цих європейських країн можна прослідкувати такі спільні та відмінні риси українського законодавства та законодавства країн Європи:

1) сімейне законодавство Німеччини (що представлене книгою 4 Німецького цивільного уложення (далі – НЦУ)) на даний момент не знає поняття «підстави недійсності шлюбу» і використовує поняття «підстави скасування шлюбу». При цьому НЦУ передбачає такі самі умови дійсності шлюбу, які закріплені в українському сімейному законодавстві, зокрема: одношлюбність (§ 1306), досягнення шлюбного віку (§ 1303), вільна згода наречених (§ 1304, 1311), заборона укласти шлюби між родичами (§ 1307) [2, с. 66–67; 4, с. 335–336]. З іншого боку, НЦУ не передбачає такої підстави недійсності шлюбу, як неповідомлення про захворювання, яке становить небезпеку для здоров'я іншого з подружжя, укладення шлюбу між двоюрідними братами та сестрами, а шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною хоч і забороняється, але є дійсним, хоча і припиняє відносини усиовлення між особами, які уклали шлюб (§ 1308). Водночас в НЦУ міститься низка додаткових підстав, за яких шлюб визнається недійсним:

а) недійсним є шлюб, якщо одна із осіб, що бажає вступити в шлюб, вже перебуває не тільки в шлюбі, а у партнерстві з третьою особою (тобто у незареєстрованому шлюбі) (§ 1306);

б) недотримання формальної процедури надання згоди на шлюб (заява про укладення шлюбу повинна бути подана особисто подружжям, представництво не допускається, § 1311) [4, с. 66–68; 7, с. 335–336, 338–339; 8, с. 144];

2) сімейне законодавство Франції (що представлене роз. V кн. 1 Французького цивільного кодексу) передбачає такі ж підстави недійсності шлюбу, як і в Україні, зокрема: недосягнення шлюбного віку, що становить 18 років для чоловіка та 15 років для жінки (ст. 144), укладення шлюбу між предками та потомками, а також свояками по прямій лінії (ст. 161), укладення шлюбу між братом та сестрою (ст. 162), між дядьком і племінницею, тіткою та племінником (ст. 163), відсутність добровільної згоди подружжя (ст. 146), відсутність особи при укладенні шлюбу за кордоном (ст. 146-1), наявність іншого, нерозірваного шлюбу (ст. 147). Водночас сімейне законодавство Франції не знає таких підстав недійсності шлюбу, як укладення фіктивного шлюбу, укладання шлюбу між усиновлювачем та усиновленою дитиною, двоюрідним братом та сестрою, укладеним у зв'язку із приховуванням іншим з подружжя своєї тяжкої хвороби. Сімейне законодавство Франції передбачає таку підставу для недійсності шлюбу, як неотримання дозволу батьків на шлюб сином, що не досяг віку 25 років, дочкою, що не досягла 21-річного віку (ст. 148), у випадку відсутності батьків – згоди бабусі та дідуся (ст. 150), у випадку їх відсутності – ради сім'ї (ст. 159) [5, с. 85–88, 93–94, 104].

Сімейне законодавство Російської Федерації (представлене Сімейним кодексом Російської Федерації) та Білорусі (представлене Кодексом про шлюб та сім'ю Республіки Білорусь) визнає усі недійсні шлюби нікчемними, оскільки передбачає обов'язок для суду визнати шлюб недійсним за наявності відповідних підстав, передбачених у ст. 27 Сімейного кодексу Російської Федерації або ст. 45 Кодексу про шлюб та сім'ю Республіки Білорусь: недосягнення шлюбного віку, відсутність вільної згоди чоловіка та жінки на укладення шлюбу, знаходження у родинних відносинах або відносинах усиовлення, недієздатність, фіктивність шлюбу [9, с. 112–113].

Водночас мають місце і певні особливості:

а) російське та білоруське законодавство мають наслідком недійсність шлюбу приховування венеричної хвороби та ВІЛ-інфекції, а не будь-якої тяжкої хвороби, як це має місце в СК України;

б) російське та білоруське законодавство не уточнюють, що шлюб є недійсним у випадку, якщо в момент реєстрації шлюбу особа страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства, хоча зазначені обставини фактично впливають з вимоги добровільності шлюбу [9, с. 113].

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо таких висновків:

1. Сімейне законодавство України та інших держав містить схожі підстави для недійсності шлюбу (порушення вимог про одношлюбність, вільну згоду, відсутність родинних зв'язків). Водночас низка підстав недійсності шлюбу, зокрема, його фіктивність, укладення шлюбу двоюрідними братами та сестрами, дядьком і племінницею, тіткою та племінником, укладення іншого шлюбу до спливу певного терміну після припинення або розірвання попереднього, неповідомлення іншого подружжя про тяжку хворобу, укладення шлюбу неповнолітньою особою без дозволу батьків, є притаманними сімейному законодавству лише деяких країн. На сучасному етапі відбувається скасування низки підстав недійсності шлюбу як таких, що є застарілими і не відповідають сучасному стану суспільних відносин, зокрема: недотримання річного терміну після припинення попереднього шлюбу, необхідність згоди батьків на укладення шлюбу неповнолітніми тощо.

2. Слід використати турецький досвід визначення підстав недійсності шлюбу в частині доповнення змісту такої підстави недійсності шлюбу як відсутність вільної згоди на укладення шлюбу такими елементами, як: укладення шлюбу під впливом помилки або обману щодо особи подружжя, щодо трактування сімейних відносин між подружжям як шлюбу і внести відповідні зміни до абз. 2 ч. 2 ст. 40 СК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антокольская М. В. Семейное право: учебник / Изд. 2-е, перераб. и дополн. М.: Юрист, 2002. 332 с.
2. Бикова О. Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2005. 220 с.
3. Блінова Г. О. Укладення шлюбу: порівняльна характеристика сімейного права України та Туреччини // Право і суспільство, 2013. № 5. С. 40–45.
4. Вербіцька М. В., Росоляк О. Б. Умови дійсності шлюбу за законодавством України та ФРН: порівняльно-правовий аспект // Порівняльно-аналітичне право, 2015. № 1. С. 66–69.
5. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложения 14: В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.
6. Гражданское право: учебник: в 3-х т. 2-е изд., перераб. и дополн. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М.: Проспект, 1999. Т. 3. 648 с.
7. Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: ввод. закон к Гражд. уложению; пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост.; науч. редакторы: А. Л. Малковский и др. 2-е изд., доп. М.: Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
8. Зенин И. А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учеб. пособие. М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. 238 с.
9. Матвеева Н. А. Институт брака в семейном праве России, Украины и Беларуси: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Российский государственный социальный университет. Москва, 2005. 184 с.
10. Райчук А. Визнання шлюбу недійсним: теорія та практика // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки, 2007. № 77–78. С. 102–105.
12. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
13. Семейное право Российской Федерации и иностранных государств: основные институты / Под ред. В. В. Залесского. М.: Изд-во М. Ю. Тихомирова, 2004. 310 с.
14. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України, 2002. № 21–22. Ст. 135.

Sydorenko D. On the issue of the conditions of invalidity of marriage under the family legislation of Ukraine and other European countries

In the scientific article, a comparative legal analysis of the absolute and relative conditions of invalidity of marriage under the family legislation of Ukraine, Great Britain, France, Germany, Turkey, the Russian Federation and Belarus was conducted. The author made proposals for improving the legal regulation of the conditions of invalidity of marriage under the family legislation of Ukraine.

Keywords: invalid marriage, the conditions of invalidity of marriage, insignificance of marriage, appeal of marriage, nullifying a marriage, annulment of the marriage record.

УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ ДО ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Сіщук Л. В.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник Лабораторії проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті звернено увагу на необхідність управління корпоративними правами до моменту прийняття спадщини. Проаналізовано норми вітчизняного та іноземного цивільного законодавства, що визначають порядок укладення договору на управління спадщиною, сторін договору та інші умови. Розкрито недоліки законодавчої техніки щодо формування норм про управління спадщиною. Запропоновано удосконалення цивільного законодавства щодо визначення сторін та підстав припинення договору на управління спадщиною.

Ключові слова: корпоративні права, спадкування, договір на управління спадщиною, нотаріус, спадкоємці, виконавець заповіту.